

Investigating the Reasons for the Inefficiency of Endowment in Iran and its Conflict with Social Goals

ARTICLE INFO

Article Type
Research Article

Authors

Roya Bigonah¹
Marzieh Pilehvar^{2*}
Mohammad Rezaei³

How to cite this article

Roya Bigonah, Marzieh Pilehvar, Mohammad Rezaei, Investigating the Reasons for the Inefficiency of Endowment in Iran and its Conflict with Social Goals, *Islamic Life Style*. 2022; 6:159-164.

1. PhD student in Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran.

2. Assistant Professor of Theology Department, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran (Corresponding Author).

3. Assistant Professor, Department of Theology, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

* Correspondence:

Address:
Phone:
Email: pilehvar.ma@gmail.com

Article History

Received: 2022/05/18

Accepted: 2022/08/08

ABSTRACT

Waqf as a good tradition and human benevolent action is one of the most important and important social issues that has a prominent position in all societies and religions, especially Islam, and is based on the principle of cooperation and altruism of human beings and the main goal. It is the provision of public necessities, the assistance of social services, the creation of public welfare and security, and the spread of moral virtues. But to the extent that Iranian society has taken a step in the era of modernization, the amount and volume of endowments and especially the income from it has decreased. This article, which has been written with a descriptive, analytical method and with the aim of analyzing the reasons for endowment failure in Iran, answers the basic question that the main reasons for endowment failure in Iran, in the field of productivity and development, include What has happened.

Keywords: Endowment, Development, Inefficiency, Productivity

بررسی دلایل ناکارآمدی وقف در ایران و تعارض آن با اهداف اجتماعی

رویا بیگناه^۱

دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

مرضیه پیله ور^{۲*}

استادیار گروه الهیات، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران (نویسنده مسئول).

محمد رضائی^۳

استادیار گروه الهیات، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

چکیده

وقف به عنوان سنت حسنه و اقدام خیرخواهانه انسانی از موضوعات شاخص و مهم اجتماعی بوده که در تمامی جوامع و ادیان و به ویژه دین اسلام دارای جایگاه و پایگاه برجسته ای می باشد و براساس اصل تعاون و حسن نوع دوستی انسان ها ابتدا یافته و هدف اصلی آن تأمین نیازمندی های عمومی، کمک به خدمات اجتماعی و ایجاد رفاه و امنیت همگانی و گسترش فضایل اخلاقی می باشد. اما به میزانی که جامعه ایرانی در عصر مدرنیزاسیون، گام برداشته است، از میزان و حجم موقوفات به ویژه درآمد های ناشی از آن کاسته شده است. در این مقاله که با روش توصیفی، تحلیلی و با هدف واکاوی دلایل ناکامی وقف در ایران به نگارش در آمده است، به این سؤال اساسی پاسخ داده می شود که عمده ترین دلایل ناکامی وقف در ایران، در حوزه بهره وری و توسعه آن مشتمل بر چه مواردی بوده است .

کلمات کلیدی: وقف، توسعه، ناکارآمدی، بهره وری.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۷

*نویسنده مسئول pilehvar.ma@gmail.com

مقدمه

در بررسی مبانی وقف از دیدگاه اسلامی وقف یکی از مصادیق مسلم "بر"، "صدقه"، "انفاق فی سبیل الله" است که در قرآن مکرر به آن اشاره شده و در احادیث و روایات و سیره رفتاری پیامبر اکرم (ص) ثبت شده است. هم چنین از منظر گاه عقل، تمامی عقلای جهان، اندیشمندان و فلاسفه، عمل به وقف را عملی نیکو پنداشته و حتی خود اقدام به وقف منابع مادی و اموال خود نموده اند. بسیاری از اندیشمندان بزرگ جهان، کتاب های خود را پس از مرگشان وقف عام نموده اند. از نظر اینان فرهنگ وقف در جوامع به حدی ریشه دوانده است که تبدیل به عرف و عادت در آن جوامع شده و از ضروریات اساسی یک جامعه ترقی محسوب می شود.

وقف در لغت به دو معنی آمده است: نگاه داشتن و مانع حرکت شدن و در معنای ایستادن (۱) و در مفهوم، برخی آن را " تحبیس الاصل و اطلاق الثمره" و گروهی دیگر از فقها نیز این تعبیر را ثمره وقف دانسته اند و نه عین وقف و می گویند "الوقف عقد ثمرته تحبیس الاصل و اطلاق المنفعه"(۲). تعریفی که قانون گذار از "وقف" به عمل آورده است، حدوداً همان است که فقهای امامیه گفته اند؛ چنان که امام خمینی (ره) در تحریرالوسیله می فرماید: "و هُوَ الْوَقْفُ تَحْبِيسُ الْعَيْنِ وَ تَسْبِيلُ الْمَنْفَعَةِ" و شهید اول در متن لمعه گفته است "و هو الوقف تحبیس الاصل و اطلاق المنفعه" و شهید ثانی در شرح لمعه در تعریف وقف به حدیث نبوی اشاره کرده است: "الوقف حبس الاصل و سبل الثمره".

از سوی دیگر، موقوفه به اعتبار این که نمادی فرهنگی و حامل پیام های ارزشی و انسانی است، استمرار آن تقویت فرهنگ نوع دوستی، دیگر خواهی و عبور از مرزهای خودگرایی و خود پرستی است. موقوفه تنها خاک و سنگ مرده خاموش نیست؛ زبان گویایی است که مهر و محبت، گذشت و ایثار را در گوش ها زمزمه می کند. آب های روان وقف شده آینه هایی است که با تصاویر دل انگیز انسانیت، فضایی معنوی را در جامعه ایجاد می کند.

اساساً در جوامع دینی و اسلامی عامل متغیر اصلی برای ایجاد انگیزش توسعه ارزش های دینی و مذهبی است؛ با این حال، سوری (۳) در رساله دکتری خود با عنوان برداری از بررسی وضعیت بهره رقبات منفعتی موقوفات کشور: مطالعه موردی اداره اوقاف جنوب شهر تهران بیان می دارد که نتایج این تحقیق بیانگر آن است که درآمد رقبات منفعتی وقفی پایین است و رقبات اداری در مقایسه با رقبات غیر متصرفی و به ویژه رقبات هیات امنایی درآمد کم تری را داشته اند. نتایج حاصل از رگرسیون شده در این تحقیق نشان می دهد، که بزرگی اندازه رقبات و طولانی بودن مدت قراردادهای اجاره ای رقبات اثری منفی روی درآمدها داشته است و با افزایش هزینه های عمرانی و حقوقی میزان هزینه خالص وقفی کاهش داشته است. علاوه بر این ها، ایجاد تحول در مدیریت موقوفات با واگذاری رقبات به هیئت امنای محلی، امتناع از واگذاری سرقفلی ها و حق اعیان املاک وقفی، سالانه کردن قراردادهای اجاره های، نوسازی و بازسازی رقبات منفعتی، اختصاص درآمد حاصل از محل پذیره های بلندمدت، بازنگری در شیوه های وقف اموال و املاک مبتنی بر انعطاف پذیری نبات واقفین در جهت پاسخگویی به ضرورت های اصلی جامعه، ایجاد اصلاحات در قوانین و مقررات وقفی کشور

می کنند، در حالی که در غرب، با رفع ممنوعیت از وقف چنین اموالی، آن ها را در صندوق های مالی خاصی به کار می گیرند و با استخدام مدیران مالی توان مند، ضمن ارائه خدمات ارزشمند اجتماعی، ارزش مال وقف شده را حفظ کرده و پیوسته بر آن افزوده و بدین صورت، واحدی دائمی و خودگردان را در جامعه نهادی می کنند. بیش از ۸۳٪ از اموال نیکوکارانه ای که مبلغ آن در پایان سده بیستم به ۱۰۴ میلیارد دلار رسید، مستقیماً از سوی اشخاص به کلیساها، مدارس، بیمارستان ها و خیریه های گوناگون واگذار شده است (۷):

تعارض بین اهداف واقف و اهداف اجتماعی

در جریان وقف، واقف با وقف مال و ثروت خویش نحوه‌ی استفاده از آن را نیز تعیین می‌کند. به عبارت دیگر وقف نامه در واقع دستورالعملی است که براساس آن خطوط کلی دلخواه اداری موقوفه برای متولیان و ناظرین بعدی معلوم می‌شود. از آن جا که نیت واقف و عمل بر اساس نیت واقف اهمیت فراوانی دارد و عمل بر اساس نیت او الزامی بوده و تخطی از آن جایز نیست، از این رو ممکن است در برخی از موارد بین اهدافی که واقف تعیین کرده و اهداف اجتماعی و مصالح عمومی تعارض پیش آید. از سوی دیگر، ضوابط و مقررات شهرسازی و نوع استفاده از موقوفات در تعارض با مصالح عمومی و شهرسازی و توسعه آن، باعث ایجاد شکاف میان اهداف واقف و مسائل اجتماعی گردیده است بسیاری از مردم، چنین می پندارند که وقف، همان اطعام فقرا در روزهای مذهبی، قربانی کردن در روز قربان، دادن فرش به مسجد و... است. عدم توجه و رسیدگی کافی به وقف هایی از نوع فرهنگی معنوی مانند وقف کتاب، وقف وقت و... باعث زائل شدن سرمایه فرهنگی و نیروی انسانی شده است (۸).

به عنوان نمونه یکی از مسائل اساسی در بحث اوقاف، مباحث وقف در مراکز آموزش عالی است. به رغم داشتن ظرفیت بالای این بخش برای رفع نیازهای مالی و کاهش اتکای دانشگاه‌ها به بودجه‌های دولتی، کمتر از سوی متولیان مراکز علمی کشور مورد توجه قرار گرفته است، در حالی که در کشورهای توسعه یافته به ویژه ایالات متحده که بیشترین تعداد دانشگاه‌های دنیا را به خود اختصاص داده و مهم ترین دانشگاه‌ها نیز از آن این کشور است، یکی از منابع مهم درآمدزایی تلقی شده و سهم آن در برخی دانشگاه‌ها مانند هاروارد به بیش از ۳۰ درصد رسیده است؛ به طور مثال دانشگاه آکسفورد که جزء دومین دانشگاه قدیمی دنیا محسوب می‌شود و در سال ۲۰۱۲ درآمدی بالغ بر یک هزار و ۱۶ میلیون یورو داشته با برخورداری از منبع درآمد ۶ درصدی از بخش هدایا و موقوفات به درآمدی نزدیک به ۶۰ میلیون یورو در سال می‌رسد؛ از سوی دیگر دانشگاهی مانند هاروارد نیز که حدود ۲۹ میلیارد دلار درآمد دارد توانسته ۳۲ درصد از آن را از طریق هدایا و موقوفات به دست آورد که قطعاً رقم قابل توجهی می باشد.

اگر چه بیشترین آمار وقف برای مراکز علمی در دنیا به کشور آمریکا اختصاص پیدا کرده است، به طوری که چهار درصد از منابع دانشگاهی این کشور از همین طریق تامین می‌شود و وقتی نگاهی به تعداد دانشگاه‌های آمریکایی وجود داشته باشد که رقمی بیش از دو

و فعالسازی مشارکت بخش خصوصی در تولید و انجام سرمایه گذاری های وقفی از مهم ترین توصیه های این تحقیق در جهت افزایش درآمدهای وقفی برای موقوفات کشور است. روشهای تحقیق وی با توجه به هر فصل جداگانه است از جمله اسنادی و ...

با این وصف و بر اساس اذعان ریاست وقت سازمان اوقاف و امور خیریه، از اول انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۸۹، ۶ هزار و ۳۳۶ مورد وقف در کشور ثبت شده و از سال ۹۰ تا ۹۴، ۹ هزار و ۶۸۹ مورد وقف در کشور ثبت شده است و از سال ۱۳۱۰ که اداره ثبت در کشور به وجود آمده است، تا سال ۱۳۸۸، ۶۱ هزار و ۵۴۲ سند برای موقوفات صادر شده که ۴۹ درصد کل موقوفات است و از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۴ حدود ۵۰ هزار سند برای موقوفات گرفته شده که ۴۵ درصد کل موقوفات است. هم چنین بر اساس اطلاعات موجود در سامانه جامع اوقاف کشور در سال ۱۳۹۶ بیش از ۱۷۰ هزار موقوفه وجود دارد که از این تعداد ۷۸ هزار از آن ها وقف منفعت است که درآمدزا و حدود ۹۴ هزار وقف غیرانتفاعی است مثل مسجد و حسینیه که درآمدی ندارند. به طور کلی قریب به یک میلیون رقبه وقفی در کشور وجود دارد. یعنی بعد از دولت بزرگترین سرمایه دار کشور نهاد وقف است و نهاد موقوفه بزرگترین و سرمایه دارترین نهاد جهان اسلام است (۴).

بر اساس آمارهای سال ۱۳۹۷، از حدود ۱۷۰ هزار موقوفه ۵۰٪ سند رسمی ندارند؛ ۵۲٪ امامزاده ها فاقد درآمد هستند و بر این اساس، ۵۰٪ مردم، با مفهوم و کارکرد وقف، آشنایی ندارند (۵). از سوی دیگر و بر اساس آخرین یافته ها، در سال ۱۳۹۹، سازمان اوقاف و امور خیریه هزار و ۷۰۰ میلیارد تومان درآمد داشته است که فقط ۲۷ میلیارد تومان آن از درآمد اوقاف حوزه ها بوده است و این در حالی است که ۷ هزار مدرسه، ۱۸۸۰ مرکز درمانی و ۴۵۷ درالقرآن موقوفه نیز، بخشی از منابع عظیم این سازمان می باشد (۶)، این در حالی است که بیش از ۹۵ درصد موقوفات متعلق به عموم و وقف عام می باشد.

در این مقاله که با طرح هدف بررسی دلایل ناکارآمدی و عدم استقبال از گسترش موقوفات، در ایران دوران معاصر به رشته نگارش در آمده است، به این پرسش اساسی پاسخ داده می شود که عمده ترین دلایل ناکارآمدی موقوفات و عوامل عدم گسترش وقف در ایران و به ویژه درآمد اندک موقوفات چیست؟

دلایل ناکارآمدی موقوفات

به میزانی که جامعه ایران، به مدرنیزاسیون و مدرن شدن، بیشتر اندیشیده است و برنامه های توسعه و نوسازی در ایران، آغازین گشته است، از میزان و حجم موقوفات کاسته شده و در توسعه و ترویج آن اقدامات شایسته ای صورت نگرفته است.

اساساً یکی از مهم ترین وجوه افتراق اساسی مبانی اداره وقف در مغرب زمین و در ایران، در روشی نهفته است که رمز ماندگاری وقف را مشخص می کند. در ایران، ماندگاری وقف را در حفظ ارزش اقتصادی موقوفه و تحصیل حداکثر منفعت در هر شکلی را ملاک عمل قرار می دهند و در این راه برای حفظ اصالت و ماندگاری وقف، توجه خاصی به ایجاد شخصیت مستقل برای وقف می کنند و یا این که آن را به یک شخصیت مستقل حقوقی وصل

تلقی گردد و اثرات منفی بسیاری روی انگیزه و افاقین داشته باشد و چه بسا که مورد اعتراض بستگان و یا بازماندگان واقف قرار بگیرد. بنابراین، تغییر نام اموال وقفی که هنوز هم در برخی از موارد اتفاق می‌افتد، موجب می‌شود تا یک جو بی‌اعتمادی و دیدگاه منفی در ذهن افرادی که قصد وقف اموالشان را دارند، ایجاد شود. برای ترویج و گسترش فرهنگ وقف باید تلاش شود تا نام اموال را که متعلق به فرد واقف است، تغییر داده نشود تا از این طریق اعتماد و علاقه میان افراد خیر و واقف برای وقف دارایی‌ها ایجاد شود.

ضعف در سیستم اطلاع رسانی

ضعف در سیستم اطلاع رسانی آثار و عواقب منفی زیادی در پی داشته است که یکی از آن‌ها کاهش رغبت واقفان برای ایجاد موقوفات جدید شده است. اطلاع رسانی خوب، صحیح و به موقع هم می‌تواند در گسترش وقف و تشویق مردم به انجام این عمل صالح موثر باشد، چون وقتی که مردم از برکات دنیوی و اخروی وقف مطلع شوند و ببینند که چه افراد خیری اقدام به وقف مال و اموال خود کرده‌اند به طور یقین تشویق می‌شوند و به این امر خیرگرایش پیدا می‌کنند، این در حالی است که متأسفانه در رسانه‌های جمعی و گروهی از صدا و سیما به عنوان یک رسانه ملی گرفته تا نشریات و مطبوعات کنترالاتشار هیچ کدام برنامه‌ها و مطالبی در این باره که درخور توجه باشد، ندارند.

اعمال خیر از جانب مردم و برای مردم است؛ از این رو خود آن‌ها باید در آن مشارکت داشته باشند. بدین منظور، مؤسسات و بنیادهای خیریه باید همیشه با تبلیغ و تبیین مسائل مربوط به وقف، مردم را از آن آگاه و بدان تشویق کنند، اما متأسفانه در جوامع اسلامی این کار کمتر صورت می‌گیرد. دلیل این سخن هم آن است که موقوفات جدید کمتری ایجاد شده است. در مقابل، یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت اعمال خیر در غرب همین آگاهی‌بخشی مستمر به مردم است که از آن‌ها دعوت می‌شود در اعمال خیر مشارکت داشته باشند.

بنابراین نباید فقط تمام نگاه‌ها به سازمان اوقاف و امور خیریه به عنوان متولی اصلی موضوع وقف در کشور، معطوف شود، بلکه؛ رسانه‌ها هم در این باره باید نقش مهم خود را در معرفی اماکن موقوفه و افراد خیر به جامعه ایفا کنند. به عنوان مثال، انعکاس دیدگاه‌های یک فرد خیر و انگیزه او برای انجام وقف مال خود در رسانه‌ها خصوصاً رادیو و تلویزیون می‌تواند در اشاعه فرهنگ وقف و ترغیب مردم به انجام این عمل خیرخواهانه بسیار مؤثر باشد.

این آگاهی‌بخشی باید از طریق همه‌ی رسانه‌ها و با جدیدترین تکنیک‌ها صورت گیرد. چنان‌که در سایت‌های مؤسسات پشتیبان و مؤسسات خیریه، فراخوان‌های مستمری خطاب به نیکوکاران و خیران ملاحظه می‌گردد که از اهمیت دینی و اجتماعی کمک‌های خیریه سخن می‌گویند و بازدیدکنندگان را راهنمایی می‌کنند. این سایت‌ها با طراحی بخش‌هایی مانند؛ پاسخ به پرسش‌های متنوع، فهرست موارد نیازمند کمک‌های خیر، راهنمای داوطلبان اعمال خیر و دیگر راهنمایی‌ها که موجب افزایش اقدامات خیرخواهانه در میان شهروندان منجر شده است، گام برمی‌دارند.

هزار مرکز علمی می‌شود، قطعاً تأمین چهار درصدی هزینه‌های دانشگاه‌ها از طریق هدایا و موقوفات نشان‌دهنده رقم بسیار بالا و جایگاه مهم وقف در این حوزه است، به طوری که دانشگاه استنفورد در سال ۲۰۱۲، ۲۶ درصد از منابع مالی مورد نیاز خود را از طریق هدایا و موقوفات به دست آورده است و به طور کلی مراکز دانشگاهی آمریکا ۱۴ سال پیش ۳۰ میلیارد دلار را از این طریق جذب منابع درآمدزایی خود کرده بودند؛ رقمی که قطعاً در سال ۲۰۲۱ بسیار بیشتر از این مقدار خواهد بود. بحث وقف و حمایت رو به گسترش نهادهای غیردولتی، شرکت‌ها و افراد خیر از نظام آموزش عالی آمریکا که جزء فعالیت‌های فرهنگی مردمان این کشور محسوب می‌شود، در هیچ کشور دیگری وجود ندارد.

افت بهره‌وری و کارایی مؤسسات وقفی

با گذشت زمان و نبود انگیزه مناسب برای متولیان و نداشتن صلاحیت لازم، املاک و تأسیسات وقفی کارایی خود را از دست می‌دهند و در مقایسه با موارد مشابهی که توسط بخش خصوصی اداره می‌شود، بهره‌وری آن کاهش می‌یابد و این جاست که مفهوم تلف کردن با وقف، عجین می‌شود؛ جایی که در اصطلاح قهقی و حقوقی، از بین رفتن عین مال و یا منافع قانونی و عقلایی مال اتفاق می‌افتد. از سوی دیگر، وجود انگیزه‌های متعدد، فرار از مالیات، وجود وراثت نالایق، بی‌تفاوتی در برابر تخلفات (۸)، پنهان کاری در هزینه و درآمدهای موقوفات و عدم تناسب موقوفات با نیازهای جامعه در عصر حاضر، از جمله دلایل افت بهره‌وری و کارایی مؤسسات وقفی گردیده است.

عدم امکان تغییر کاربردی به دلیل تغییر شرایط

شیوه‌ی استفاده از املاک و اراضی به ویژه در مناطق شهری ثابت نیست و با گذشت زمان، کاربری آن‌ها تغییر می‌یابد. در برخی از موارد ممکن است موقعیت مکانی مطلوب تر و ارزش بالاتری کسب کند و در موارد دیگری ممکن است مطلوبیت مکانی خود را از دست بدهد، بنابراین ثابت بودن نوع استفاده، با استفاده‌ی بهینه از آن‌ها تعارض می‌یابد.

عمل نکردن به نیت واقف

از نظر قهقی مال وقف در دست ناظر، امانت است و او باید از آن محافظت کرده، به شیوه‌ها و روش‌های مناسبی که واقف سفارش کرده، به کار گیرد تا هدف مورد نظر تأمین شود. وقف از متن و بطن دین بر آمده است و برای تقرب و رضوان الهی پاسداشت این امانت الهی امری واجب می‌باشد. در طول سالیان گذشته، به واسطه عدم صلاحیت، انحصار طلبی و یا بی‌تقوایی برخی از دست اندرکاران این حوزه، تعدادی از اسناد موقوفات، دچار ابهام و یا فقدان گردیده است (۹).

تغییر نام موقوفات

در طی دهه‌های گذشته اسامی بعضی از موقوفات تغییر یافته است که این عمل می‌تواند موجب بی‌احترامی به وقف و واقف در جامعه

شده و یا از بین رفته است. هم چنین شیوه‌های مدیریت و بهره‌برداری که نوعی انحصار طلبی را در آن وجود دارد، در تلف شدن بسیاری از اموال وقفی نقش داشته است. قانون تبدیل سند موقوفات به علاوه تخریب برخی از رقبه‌های اوقاف هم در این امر بی‌تأثیر نبوده است.

دامنه تنگ موارد مصرف به خاطر اعطای حق تغییر مصرف موقوفات به سازمان اوقاف

این امر سبب شده است مصرف وقف تابع رویکردهای سیاسی و نه نیازهای اجتماعی باشد. علاوه بر این، موارد جدیدی نیز بر موارد مصرف سابق وقف اضافه شده است، مانند: مطالعات درباره ایجاد و توسعه فن‌آوری در کشور، احداث دانشگاه، حفظ حقوق مدنی شهروندان که در دوران شکوفایی وقف وجود نداشته و هیچ کس هم اکنون بر این امور وقفی انجام نداده است.

توجه نبودن مسلمانان در خصوص اهمیت وقف و نیاز مبرم به آن در دوران معاصر

وقف در باورهای دینی و مذهبی به عنوان یکی از بزرگترین باقیات صالحات و یکی از بهترین خیرات مطرح است که تأثیرگذاری فراوانی در رشد اعتقادی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و آموزشی جامعه دارد. در این میان عالمان و اندیشمندان دینی به عنوان زبان گویا و مبلغان معارف دینی و مذهبی، نقش و وظیفه حساس و سنگینی را در نمایاندن جایگاه این عمل نیکو و پسندیده دارند.

مهم‌ترین گام برای ایجاد نگرش مثبت نسبت به مسائل و واقعیت‌ها در جامعه، ارائه اطلاعات صحیح و شفاف است. کسانی که عهده‌دار انتقال این اطلاعات هستند باید از صلاحیت‌های شناختی، عاطفی و عملکردی لازم برخوردار باشند تا سخنان، گفتار و نوشتار آن‌ها در دل‌ها نفوذ کرده و آن‌ها را متحول و متأثر کند.

گسست میان وقف و انجمن‌ها و بنیادهای خیریه
فقدان انجمن‌های فعال مدنی در حوزه موقوفات، یکی از خلاهای فعالیت نهادهای مدنی در ایران می‌باشد. واضح است که وقف در اصل برای حمایت از نهادهای آموزشی، بهداشتی یا اجتماعی به وجود آمد، ولی از آغاز قرن بیستم میلادی تا نیمه آن، همان هنگام که دولت‌ها دست روی اوقاف گذاشتند، رابطه میان وقف و این نهادها قطع شد. این در حالی است که واقفان و متولیان اصلی وقف به خاطر ارتباط مستقیمشان با مردم، بهتر می‌توانند بر موقوفات نظارت داشته، عائدات و درآمد آنها را در عرصه‌های مورد نیاز هزینه کنند(۱۱).

نتیجه‌گیری

در شریعت و فقه به مدیریت وقف و اداره موقوفات اهتمام و توجه ویژه شده است؛ زیرا اداره وقف در کیفیت و در وضعیت وقف بسیار مؤثر است. مدیر کارآمد و لایق، موقوفه‌ی هر چند غیر کارآمد را به اوج کارآمدی می‌رساند.

عدم توجه کاربردی به مفاهیم و اصول خودگردانی، شفافیت، شخصیت مستقل علیرغم داشتن وجهت شرعی قانونی در کنار گرایش به تمرکز در اداره موقوفات را می‌توان به عنوان برخی

دخالت دولت و محدودیت قانونی وقف

یکی از مشکلات عمده در ایران، قدرت و قوت گرفتن نظام بوروکراسی و جایگزینی دولت به جای بسیاری از نهادهای عام المنفعه عمومی است که در دوران قدیم، مردم متولی اداره موقوفات بودند؛ اما در دوران متأخر و با گسترش نظام دیوان سالاری، دولت با این روش به صورت مستقیم، وارد عمل شده و تلاش می‌کند درآمدهای موجود را به خود تخصیص دهد و یکی از پیامدهای چنین تفکری این است که مردم احساس می‌کنند انجام این قبیل کارها بر عهده مردم دولت هست و آنان به طور مستقل نباید تلاشی در این باره داشته باشند. دخالت نابجای دولت در امور و اموال موقوفه در ابعاد مختلفی قابل تحلیل است:

الف. تسلط حکومت بر اموال وقفی

ب. مدیریت دولتی وقف

ج. تحمیل مالیات و عوارض بر پاره‌ای اقدامات وقفی در برخی از کشورهای دیگر اسلامی.

قوانین متعددی در برخی از کشورها برای سازماندهی اوقاف صادر شده است، ولی بسیاری از آن‌ها با ماهیت وقف که یک اقدام غیردولتی است، منافات دارد و بالعکس سبب تقویت تسلط حکومت بر وقف گشته، انشاء موقوفات جدید برای مسلمانان را با مشکل مواجه ساخته است؛ در برخی از کشورهای اسلامی هم در اصل قوانینی برای وقف وجود ندارد(۱۰).

دخالت دولت در امور و اموال موقوفه، آثار و نتایج منفی چندی به همراه داشته است:

توقف انشاء موقوفات جدید

نسبت زیادی از موقوفات فعلی از وقف گذشتگان است و به ندرت اتفاق افتاده است که مسلمانان به انشای موقوفات جدید دست زنند. این امر هم نتیجه وضعیتی است که از تولید وقف توسط دولت به وجود آمده است و بسیاری معتقدند وقف بر خلاف ماهیت آن که یک اقدام شخصی و غیردولتی است، یک عمل دولتی شده است. در این مساله استفاده از روش سنتی در مدیریت وقف را نباید از یاد برد.

ناچیزبودن درآمدهای ناشی از سرمایه‌گذاری‌های وقفی

این امر به سبب مدیریت دولتی است که ناکارآمدی آن در مدیریت شرکت‌های بخش عمومی ثابت شده است. عدم شفافیت در هزینه کرد و درآمدهای حاصله از موقوفات، در مسیر صحیح و اصولی وقف، خدشه‌های بسیاری را ایجاد نموده است. عدم کارآمدی سازمان اوقاف و امور خیریه و ناتوانی در بالا بردن سطح موفقیت کاری این مجموعه باعث عدم تمایل مردم به استقبال از وقف گردیده است.

از بین رفتن اصل موقوفات به خاطر دست‌اندازی سوداگران

این امر به واسطه تبانی با برخی از کارمندان بی‌تقوای اوقاف، در طول سالیان دراز صورت گرفته است. این علاوه بر آن است که آماری دقیق از اوقاف وجود ندارد و سند برخی از موقوفات هم گم

6. Blackout (1400). Interview with news agencies, April 24
7. Sadeghi, Maryam and Moradi, Hoda. (1391). Pathology of the endowment institution in Iran, Proceedings of the National Waqf Conference, Kashan.
8. Sediqi Arfai, Fariborz et al. (2012). endowment; Harms, challenges and solutions, Proceedings of the National Waqf Conference, Kashan.
9. Abdul Halim Omar, Muhammad (2004), Experience of Endowment Management in the Arab Republic of Egypt, a research presented at the conference "Al-Tafsir al-Mawdeen L'Waqf" (Waqf implementation methods in the contemporary world), held in Kazan, Tajikistan by the "Islamic Institute for Research and Training" » in Jeddah with the cooperation of the General Secretariat of Endowments of Kuwait.
10. Abdul Fattah Ali Jibril, Ali (1424 A.H.), the movement to legislate the rules of endowment, General Secretariat of Endowment of Kuwait,
11. Abdul Karim al-Hourani, Yasser (1422 AH), Al-Waqf and Al-Ahli Work in the Contemporary Islamic Society, Kuwait: Al-Amanah Al-Awqaf in Kuwait.
12. Sajjadi Jari, Seyyed Mojtabi. (2010). The place of endowment in society and the challenges ahead, Javidan Heritage Quarterly, No. 76.
13. Nikkhah Saranghi, Reza et al. (2017). Feasibility of jurisprudential endowment of moral rights, the Quarterly of the Teachings of Civil Jurisprudence, No. 17.
14. Khairabadi, Saeed. (1388). The economic and social goals of Islam in the endowment institution, Eternal Heritage, 17th year, number 68, winter.

عوامل بنیادین در مورد دلایل ناکارآمدی موقوفات در ایران نام برد؛ در حالی که دو اصل خودگردانی و شخصیت مستقل حقوقی، پایه های بقای قائم به ذات هر نهادی اعم از اقتصادی و اجتماعی محسوب می شوند که رعایت شفافیت اطلاعات، تداوم و ماندگاری وقف را تضمین می کند(۱۲).

نهاد وقف در نسبت سنجی میان خانواده(واقف)، دین و شریعت(روحانیت) و قدرت(سیاست و حاکمیت)، رویکردی تهامی و سازنده باید باشد؛ در حالی که چنین رویکردی در ایران، به وضوح قابل مشاهده نیست. اگر وارثین موقوفات نیز احساس التذاذ و کارآیی نهاد وقف را نداشته باشند، تلاش می کنند که شرایط موقوفه را دچار ابدال کنند و این عدم رضایت وراثت در وقف، با امکان حبس به مداخلات حقوقی نیز رنگ نامبارکی می گیرد (۱۳).

علاوه بر موارد فوق، چندین آسیب های دیگری نیز در عرصه وقف قابل ذکر است که برخی از آن ها عبارتند از: عدم آشنایی با موازین قانونی و شرعی وقف، عدم رعایت حقوق وقف و انفاق و عدم پرداخت دیون دستگاه ها به موقوفات، وجود نهادهای موازی در اخذ خیرات و حسنات و عدم وجود نظارت بر عملکرد آن ها، فروش موقوفات در زمان اصلاحات ارضی و ابطال بعضی از اسناد وقفی و... (۱۴). فقدان رشته های دانشگاهی کارآمد چون وقف شناسی، عدم استفاده از تجارب کشورهای توسعه یافته در حوزه وقف، عدم مراعات شرایط مندرج در وقف واقف، فقدان تم محوری در متن داستان ها، فیلم نامه ها، مجموعه های تلویزیونی و فیلم های سینمایی، عدم انتقال موقوفات از صورت فیزیکی به ارتقای ارزش اقتصادی و انتفاعی، عدم ثبت اسامی واقف و واقفان در محل موقوفه و موقوفات، منازعات و مناقشات پی در پی در مجهول الهویت بودن واقف و نیت آن، عدم هدایت موقوفات به مسائل مستحدثات روز و وجود موقوفات تکراری هم چون ساخت مساجد، از جمله دلایل دیگر ناکامی وقف در ایران می باشد.

References

1. Amini Far, Mohammad and Hashemi Majed, Seyyed Hadi. (2010). Research on the rulings and pillars of endowment, Jurisprudential Research Quarterly, No. 1, Summer.
2. Mohaghegh Hali, Jafar bin Hassan. (1408 AH). Sharia al-Islam, Qom, Ismailian Institute, vol.4.
3. Suri, Hojjat A... (2013). Examining the state of exploitation of the beneficial competitors of the country's endowments, master's thesis, Imam Sadiq University
4. Nazimi, Qasim. (2016). The biggest capitalist after the government, Tejarat No Newspaper, 25 Azar
5. Mahmoudi. (1379). ISNA, January 18.